

Zeleo bih da govorim o poziciji društvene kritike danas u našem društvu, da odgovorim na pitanje da li je danas u mas moguća bespoštedna kritika svega postojećeg. Već naslovi i podnaslovi Marksovih dela — *Kapital* s podnaslovom *Kritika političke ekonomije*, *Prilog kritici političke ekonomije*, *Kritika Hegelove Filozofije prava*, *Sveta porodica* s karakterističnim podnaslovom *Kritika kritičke kritike* — svedoče da je kategorija kritike centralna kategorija Marksovog revolucionarnog stanovišta izmene društva. I zaista, Marks nije samo ambiciozni analitičar koji nastoji da pronikne u zakone kapitalističkog zakona proizvodnje već je revolucionar koji se bori za pozitivno ukidanje građanskog društva. I dijalektičku analizu kapitalizma on pretvara u revolucionarno oružje. Kritičko-revolucionarna pozicija omogućava mu da demistificira zakone proizvodnje građanskog sveta i neminovnost njegovog pozitivnog ukidanja, i to ne fatumom neke slepe, od ljudi odvojene, istorijske nužnosti, nego, naprotiv, slobodom koju proizvodi revolucionarna praksa proleterskih masa. Posmatrana iz ovog ugla, kritika za Marksa nije instrument tumačenja i popravljivanja građanskog sveta, nije oruđe društvenog reformizma i sluškinja usavršavanja pozitivnog društvenog poretka niti je sredstvo njegove stabilizacije. Kritika, da se poslužim Marksovim rečima: „nije anatomski nož, ona je oružje. Njen predmet je njen neprijatelj, kojega ona ne želi opovrći nego uništiti.” Tako shvaćena kritika nije atribut, nije instrument revolucionarne prakse, nego je revolucija po definiciji kritičko ljudsko stvaralaštvo. Marks, dakle, ne deli kritiku kao destrukciju i uništenje od stvaralačkih procesa izgradnje jednog novog društva. Celokupna njegova misao je kritička, upravo stoga što je revolucionarno stvaralačka. Kritika je, dakle, za Marksa revolucionarni čin.

Ovde se postavlja pitanje da li se Marksovo shvatanje kritike odnosi samo na građansko, klasno društvo? Ovo pitanje postaje naročito aktuelno i dobija svoj puni smisao u polemikama oko čuvenog Marksovog stava o „bespoštednoj kritici svega postojećeg”. Naime, postavlja se pitanje kako shvatiti Marksov zahtev za kritikom svega postojećeg u uslovima izgradnje socijalističkog društva? Da li i u takvim uslovima (a bilo bi umesno upitati da li je moguće) treba razviti jednu kritiku svega postojećeg koja se „ne boji svojih rezultata, a isto tako ni sukoba sa postojećim silama”, ili se marksistička pozicija pretvara u pozitivnu (to ne mora biti nužno i pozitivistička) akciju i misao socijalističkog društva? Na žalost, polemike koje su se oko ovog značajnog pitanja vodile u našem društvu, pretvorile su se u ideološka etiketiranja i kvalifikacije pre nego što su zaista i počele. To naravno nije moglo da doprinese ne samo razvoju jedne kritičke klime u društvu, nego je uništavalo i elementarne građanske preduslove za jedan stvaralački dijalog. Mislim da ne treba posebno da vas podsećam na čitav taj žalosni arsenal etiketa: „birokrati”, „astraktni humanisti”, „diskarala”, „staljinistički pozitivisti”, „intelektualci odvojeni od prakse”, koji hoće, eto, sasvim konkretno „novu malograđansku partiju”. U zadnje vreme čak je i izraz „humanistička inteligencija” postao pogrđan i negativan ideološki kvalifikativ. Izgleda da dileme oko bespoštedne kritike svega postojećeg znače zapravo sukob između dva shvatanja kritike: (1) Marksovog shvatanja kritike kao revolucionarnog čina i (2) instrumentalnog shvatanja kritike kao funkcije pozitivnog društvenog poretka.

Prema uvidu koji imam u našu kritičku praksu smatram da trenutno ovo drugo, instrumentalno, shvatanje dominira u našem društvu. To shvatanje sadrži u svojoj osnovi misao da je kritika vrednosno procenjivanje i instrument političke akcije. Nužna zakonitost ovakvog shvatanja kritike su rasprave o dobronamernoj, o zlonamernoj, pravilnoj i nepravilnoj, konstruktivnoj i destruktivnoj, tendencioznoj i netendencioznoj kritici. A u takvim raspravama se *autoritet*

istine obično zamenjuje *istinom autoriteta*. Staviše, hteo bih da naglasim da ovo nije neka slabost naše društvene kritike, nego nužni izraz njenog društvenog bića. Zašto? Zato što ovakva kritička pozicija uvek pretpostavlja spoljnog arbitra koji bi određivao šta je dobronamerna a šta zlonamerna kritika itd.

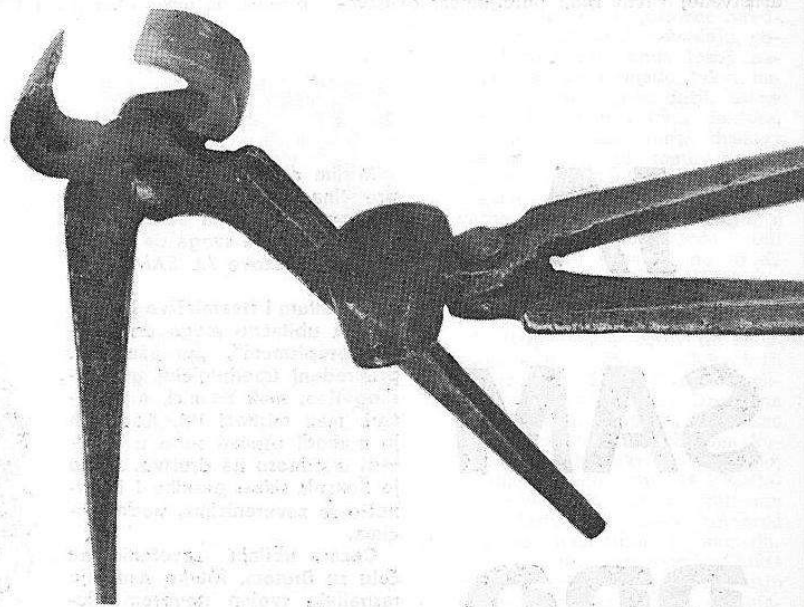
Ova osnovna pozicija instrumentalne društvene kritike sama po sebi, logikom vlastitog društvenog određenja, kao svoju nužnu konsekvencu proizvodi čitav niz značajnih karakteristika i određuje njene granice. Želim da ovde pomenem nekoliko karakterističnih ograničenja instrumentalnog tipa društvene kritike.

Pomenuo bih pre svega da društvenu kritiku karakteriše zakasnelo reagovanje. Kritika se pojavljuje u ulozi grobara, pojavljuje se posle čina, kao opijelo. Obično jedan politički forum zauzme neke stavove ili iz glasa određene zaključke posle čega sledi intenzivna kritička kampanja. Setimo se poznatih pisama Izvršnog komiteta CK SKJ, Brionskog plenuma, pa ako hoćete i plenuma Građskog komiteta SKS Beograda o idejnoj poziciji „Književnih novina”. I namesto da izgrađujemo jednu permanentnu kritičku klimu i da na jedan smiren način razmatramo pojedine društvene probleme, u povišenoj temperaturi kritičkih kampanja često nismo u mogućnosti da sagledavamo sve činioce i konsekvence pojedinih širih društvenih situacija. Ja jesam za to da raspravljamo o idealnoj poziciji *Praksisa*, *Književnih novina*, *Odjeka*, *Polja*, pa, ako hoćete i žute štampe u našem društvu, ali smatram da to treba da bude naša stalna kritička pozicija koja rezultira iz revolucionarnih napora.

Kritika *post factum* je ipak u izvesnom smislu lešinarska, zato što se po pravilu okreće protiv pojava koje su već politički mrtve, ili u najboljem slučaju, protiv pojava kojima je zadan presudan politički udarac. Zato što je zakašnjela, instrumentalna kritika je funkcionalistička, ili ako jedan deo ovog skupa više voli intelektualistička. Ona je fikcionalistička po tome što njeni nosioci, bili to radnici, profesori

društvena kritika između revolucionar nog čina i instrumen talizma

Foto-karikature u ovom broju: SLOBODAN ANDREJEVIĆ

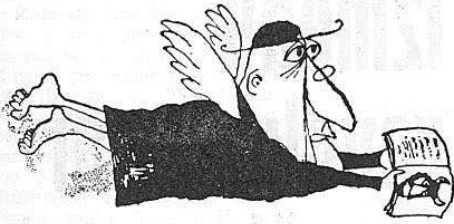
univerziteta ili politički radnici koji u osnovnim organizacijama objašnjavaju neke stavove posle čina, o onome što je trebalo da bude njihova prethodna društvena i revolucionarna delatnost. Tako, namesto revolucionarno-kritičke društvene delatnosti, susrećemo instrumentalnu, *post facto* kritiku društvene akcije.

Drugo karakteristično ograničenje instrumentalne društvene kritike je njena *parcijalnost* koja proizilazi iz nedovoljno jasno shvaćenog suštinskog smisla. Kritika se ve-

božidar jakšić

ma često izjednačuje sa izlaganjem izvesnih slabosti. Svako ko danas na nekom sastanku ili javnom skupu izloži javnosti neku slabost iz određene sfere društvene delatnosti — smatra da kritikuje. Izjava o slabosti u radu, o negativnoj društvenoj pojavi obično zauzima mesto „njegovog gospodstva” primera. Neminovna posledica takvog shvatanja društvene kritike jeste njena parcijalnost koja se ispoljava u više vidova od kojih ću ovde pomenuti dva: parcijalnost kritike u odnosu na sadržinu i parcijalnost kritike u odnosu na vertikalnu društvenu strukturu.

Parcijalnost kritike u odnosu na sadržinu ogleda se u proglašavanju društvenom kritikom određenih činjenica koje neku aktivnost pokazuju u negativnom svetlu, a obično su periferne po svom značaju. Preciznije rečeno, društvena kritika je parcijalna jer nema uvid u celinu problema koje podvrga-

va svojoj analizi i ne traži uzroke određenih stanja. A veoma je dobro poznato da se upravo na globalnom društvenom planu redovno rešava sudbina jednog društva. Zato što nije revolucionarna, nego je po svom karakteru instrumentalna, ova društvena kritika nužno rešenja ostavlja centrima društvene moći. Međutim, upravo zbog nespremnosti da se traže suštinski uzroci određenih stanja, instrumentalna društvena kritika ne izvršava svoj društveni zadatak. Obično se ostaje na pojavi, na fenomenalnom planu, parcijalno shvaćeno, istrgnutom iz šireg društvenog konteksta.

Konformizam i nespremnost za zahvatanje određenih društvenih celina po vertikalnoj društvenoj ravni rada parcijalnost društve-

ne kritike u odnosu na nivo. Spremniji smo da kritiku uputimo neposrednom proizvođaču nego organizatoru proizvodnje, da pozivamo na disciplinsku odgovornost radnika koji je slomio lopatu, a da organizatora proizvodnje koji svojim nepravilnim i često neukim radom upropaštava ogromna sredstva društvene zajednice — rotiramo. — Drugim rečima, postoje neke „zvučne barijere” koje instrumentalna društvena kritika nije u stanju niti je spremna da probije. U najboljem slučaju ostaje se na nivou kuloarskog vica, što instrumentalnoj kritici svakako ne služi na čast.

Dalje karakteristično ograničenje instrumentalne kritike — njena neodređenost i uopštenost — je u izvesnom smislu povezana s prethodnom. Dobrim delom nesprema da preuzme društvenu odgovornost za svoje delovanje, a ipak želja da o nečem značajnom govori, instrumentalna kritika beži u vode neodređenosti, uopštenosti i nepreciznosti. Ovakvo stanje je dvostruko štetno. Pre svega, neodređenost kritike pruža odlične mogućnosti onima na koje se odnosi da ostanu u anonimnosti i na taj način izbegnu jedan deo moralne osude šire društvene javnosti. Jer, treba naglasiti, ako smo već spremni da javno i svečano nagradujemo i odlikujemo ljude za njihove zasluge, morali bismo biti spremni da isto tako odlučno i oštro javno osuđujemo ljude za njihove greške, čak i pod uslovom da se radi o ljudima koje smo pre odlikovali.

Drugi negativni aspekt neodređenosti i uopštenosti instrumentalne društvene kritike ogleda se u njenoj odgovornosti, odnosno neodgovornosti. Veoma je jednostavno reći „ima pojava”, „neki filozofi” itd. i plivati u vodama konformizma. Ali pokušajmo da našu kritiku preciziramo i time je učinimo odgovornijom. *Da bi kritika mogla pozivati na društvenu odgovornost mora biti društveno odgovorna.* Međutim, neodređenost kritike omogućava iznošenje poluistina, čak i vređanje ljudi, igranje uloge liberalnog i demokratskog duha, zaštitnika samoupravnih prava radnih ljudi, svega onoga što mnogo ne košta a donosi značajne političke i ideološke dividende. S druge strane, veoma je jednostavno ukazivati na ekstreme, na primer, na birokratizam i apstraktni liberali-

zam sitnoburžoaskog tipa, i u isto vreme zastupati određenu centralnu liniju. Niko se danas neće javno deklarirati kao birokrata, a i najveći birokrata će kritikovati birokratizam. Štaviše, često će biti glatiji onaj koji je u praksi veći birokrata.

Instrumentalna društvena kritika je često neefikasna u odnosu na pojave koje su se našle pod njenim udarom. Ovo je pomalo paradoksalno, jer se osnovna usmerenost instrumentalne kritike ogleda u težnji za efikasnošću. Neefikasnost kritike je društveno štetna, jer ako stanje ostaje nepromenjeno, teško je kasnije čak i u drastičnijim slučajevima privoliti radne ljude da kritički deluju. Iskustvo „pojeo vuč magarca” ubija u ljudima volju za istinsku društvenu akciju i razvija rezignaciju.

Mislim da je ovih nekoliko karakterističnih ograničenja instrumentalnog tipa društvene kritike bilo neophodno navesti, kao činjenice koje su bitne za njegovo razumevanje. Ova kritika je ograničena samim tim što je instrumentalna, ali takode u svom instrumentalizmu ima čitav niz pojedinačnih ograničenja.

Stoga bih pledirao za vraćanje Marksovom modelu kritike — *kritike kao revolucionarnog čina.* Duboko sam ubeđen da u ovom svetu ima još mesta za socijalističku revoluciju, kao i da ta revolucija u našem društvu nije završena. Nesumnjivo je da su procesi izgradnje socijalističkog društva otpočeli. Praksa samoupravljanja dala je značajne rezultate u procesu oslobađanja čoveka. To nas obavezuje da istrajemo u izgradnji takve kritičke pozicije u čijim okvirima će kritika biti istinski revolucionarni čin. Prema tome, smatram da je „bespoštedna kritika svega postojećeg” ne samo moguća nego je i neophodni uslov revolucionarne izgradnje našeg društva kao socijalističkog.

Da završim. Društvena kritika podrazumeva dve stvari: revolucionarnu hrabrost i spremnost na rizik. Kritika nije dar niti može postati dar. Nikada niko nikome ne može podariti pravo na kritiku. Ne zaboravimo staru istinu: čovek ima samo onoliko slobode koliko je osvojio.

Božidar JAKŠIĆ

JA SAM PRO TIV

Mislim da kritike ne može biti pre čina, jer ništa se ne može kritikovati ako toga već nije.

Hteo sam pre svega da se ova moja reč nazove JA SAM PROTIV.

Po kulturu i stvaralaštvo jednog naroda ubitačno mogu da deluju „prepismeni”, „prepamećni”, prepredeni überintelekti građanskog tipa, mali pesnici, mali slikari, mali mislioci itd. Kod njih je u modi osećati sebe u nemilosti u odnosu na društvo. Stoga je Šekspir slabe pesnike i izjednačio sa zaverenicima, podmuklicima.

Cezara ubijaju zaverenici na čelu su Brutom. Marko Antonije raspaljuje svojim govorom plebejce Rima. Plebejci traže osvetu. „Rastrgajmo ga, rastrgajmo ga, on je zaverenik!” — uzvikuju plebejci. „Ja sam pesnik Cina” — odgovara pesnik Cina. „Svejedno, rastrgajmo ga, rastrgajmo ga zbog njegovih loših stihova” — odgovaraju plebejci.

Zamislite samo jedan narod stavljen od loših pesnika, slikara, mislilaca, naročito od fakozvanih überintelektualaca, ili još

VITO

MARKOVIĆ

gore, podražavalaca. Ima li išta fragičnije od toga nego gledati kako jedan narod, jedna kultura, bez ijednog duhovnog ispaljenog meka, iz svog vlastitog oružja, biva pokorena dobrovoljno odlazeći u ropstvo neke jače kulture, to jest, većeg naroda. A to se postiže, često, podražavajući.

Neki ovde prisutni diskutanti, dosad pokazani govornici, pošteno konfuzno misle i ništa protiv toga ne poduzimaju. Kažu: kultura nam je konfuzna, nikakva — i na nju idu svojom ličnom konfuzijom. No, što nam time donose? Valjda zbir dve konfuzije.

Pitam se: da li ja mogu stvarati duboko kulturna (mislim vredna) dela, ako se recimo jedno društvo prema meni nekulturno ponaša. Ako ćete iskren odgovor: neka, neka je fako, neka se društvo prema meni nekulturno ponaša. Ja sam dužan da mu se dokažem, da ga nadjačam. I, verujte, spreman sam reći: društvo moje, ljudi, ja vas volim, ali ne volim vaše mane. Eto fako mislim, pošteno, a pošteno misliti znači, htelo se to ili ne, biti duboko na strani revolucije i progressa.